

ISSN 0321-1401

ДОШКОЛЬНЕ ВІХОВАННЯ

11/94

У ПОШУКАХ ВАРІАНТІВ

МЕТОДИ АКТИВІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ

Катерина ЩЕРБАКОВА,
канд. пед. наук,
Бердянський пед. ін-т

Природа наділила людину здатністю творити. Творчість — потреба не лише біологічна, а швидше соціальна. І якщо людина не реалізує свої творчі здібності, то її майбутнє викликає тривогу. Реалізація цих здібностей ґрунтується на використанні різних методів творчого мислення, і найпростіший із них — метод спроб і помилок. Мисляча людина безсистемно перебирає різні варіанти: «А що коли зробити ось так?» Це найдавніший метод пошуку нового, і вдаються до нього переважно для розв'язання завдань найнижчого рівня, де досить перебрати один-два десятки варіантів, і можна знайти рішення.

Шляхом спроб і помилок первісні люди добували вогонь, приручали тварин, будували просте житло і т. д. При цьому не лише здійснювалися відкриття, а й розвивалася сама людина. Проте настає такий момент, коли для віднаходження рішення доводиться перебирати сотні тисяч його варіантів. Уявімо собі, що буде, якщо у такий спосіб ми конструюватимемо космічні кораблі або вибудовуватимемо системи виховання. На жаль, у педагогіці подібне подеколи трапляється. Разом з тим стосовно педагогічної практики метод спроб і помилок не слід розглядати однозначно негативно. Звичайно, він малопродуктивний, і на нього не можна покладатися при набутті дітьми знань і вмінь. Але і без нього не обійтися.

Так, у процесі читання оповідання Б. Житкова «На крижині» вихователь може зупинитися й запропонувати дітям самим знайти вихід із ситуації, яка склалася у полярників. І дошкільники, називаючи різні варіанти, намагаються врятувати людей, яких спіткало лихо. Інший приклад: на прогулянці діти грали у м'яча, м'яч закотився під веранду — не дістати. Дорослий не відразу пропонує свою допомогу, а заохочує до пошуків різних способів виходу із ситуації.

Для дитини дошкільного віку метод спроб і помилок є першою посвятою у самостійну розумову діяльність, першим кроком у творчість. Тому педагоги якомога частіше мають спиратися на нього, навчаючи дітей. Нині з'явився цілий ряд психологічних методів, спрямованих на активізацію пошуку ідей, інтенсифікацію процесу генерування їх людиною і підвищення внаслідок цього питомої ваги оригінальних ідей.

Розв'язуючи творче завдання, людина, як правило, перебуває у полоні звичних варіантів, підказаних психологічною інерцією. Учені доводять, що пошуки нового найкраще здійснювати групою, щоб психологічна інерція, так би мовити, взаємно знищувалася. Звідки ж вона береться? Чим породжується? Психологічна інерція породжується порядком, який панує у свідомості і заважає «пробиватися» новим ідеям із підсвідомості у свідомість. У цьому разі допомагає процес генерації ідей, і він має бути побудований так, щоб розкріпачити підсвідомість: група «генераторів ідей» працює без начальства, обстановка для роботи вільна й невимушена.

Як відомо, одні люди схильні видавати ідеї, інші — критично аналізувати їх. У ході звичайного обговорення і ті, й інші опиняються разом і заважають одне одному. Для уникнення цього і з метою психологічної активізації був запропонований метод, який дістав назву «мозковий шторм» (уперше цей термін використав у 40-х роках американський підприємець А. Осборн). Зазначений метод полягає у колективному пошуку нетрадиційних шляхів розв'язання проблем. Особливе значення він має у роботі з вихователями на семінарах-практикумах, педагогічних нарадах та ін.

При «мозковому штормі» пошуковий процес має два етапи. На першому етапі група «генераторів ідей» (не більше 10 осіб) обговорює пропозиції у вільній розкутій бесіді. Стимулювання творчої активності кожного досягається завдяки дотриманню таких чотирьох правил:

висунуті варіанти розв'язання проблеми не критикуються, можна висловлювати будь-яку думку, не боячись, що її визнають недолугою;

заохочуються вільні асоціації: чим несподіванішою видається ідея, тим краще;

кількість пропонуєваних ідей має бути якомога більшою; висловлювані пропозиції можна комбінувати як завгодно.

Якщо «шторм» добре організований, вдається швидко відійти від ідей, нав'язуваних психологічною інерцією. У такій ситуації ніхто не боїться запропонувати сміливу думку, і це відкриває шлях найрізноманітнішим здогадам. Наприкінці пошуку виникає своєрідний ажіотаж, і «генератори ідей» висловлюють свої пропозиції, не встигаючи добре обміркувати їх. Ідеї постають немовби мимовільно, некеровано, тому доцільно записувати висловлювання — це робить група «критиків». На другому етапі «критики» оцінюють результати «шторму», відбирають раціональні ідеї для розв'язання проблеми, яку не вдалося розв'язати традиційними способами.

Є кілька різновидів «мозкового шторму». Найсильніший серед них — синектика, створена у 1844 р. У. Гордоном (США). При синектичному штормі дозволяються елементи критики, а головне — передбачається обов'язкове виконання чотирьох спеціальних прийомів, які ґрунтуються на аналогіях: прямій (поміркувати, як розв'язуються завдання, схоже на дане); особистій, або емпатії (спробувати увійти в образ даного об'єкта і міркувати з цього погляду); символічній (дати коротеньке — у кількох словах — визначення сутності завдання); фантастичний (уявити, як розв'язували б це завдання казкові персонажі).

До синектичного шторму вдається група професіоналів, яка поступово нагромадила досвід розв'язання різноманітних завдань. Це нагадує метод спроб і помилок і досить корисне за нескладної проблеми. Коли ж вона складна і потрібні тисячі спроб, такий шлях малоефективний.

Є ще один досить ефективний спосіб активізації творчого мислення — метод фокальних об'єктів (МФО). Він полягає у перенесенні ознак кількох випадкових обраних об'єктів на той, що розглядається (фокальний, який перебуває у фокусі уваги). Внаслідок цього виходять незвичні поєднання, які дають змогу долати психологічну інерцію.

Наприклад, у бесіді з батьками ви з'ясували, що вони не читають матеріалів, уміщуваних у куточку інформації, але читають газети. Ви хочете створити свою «газету» для батьків, не менш цікаву для них, ніж періодична преса. Спробуйте зробити це так.

Накресліть таблицю, де зазначаються об'єкт, який треба вдосконалити, і запропонуйте колезі назвати три будь-яких іменники — їх також впишіть у таблицю. Потім до кожного запропонованого слова доберіть відповідні ознаки. Коли схема готова, перенесіть усі ці ознаки на об'єкт, який розглядається. Аналізуючи поєднання і розвиваючи їх, можна створити ланцюжок асоціацій, і це допоможе вам прийти до оригінальних ідей. Ось як ми це зробили.

Таблиця 1

Стіл	дерев'яний, новий, старий, компактний, складаний
Квітка	велика, барвиста, маленька, багаторічна, однорічна
Дівчинка	розумна, добра, відкрита, замкнута, здібна

Тепер до об'єкта «газета для батьків» добираємо ознаки, які допоможуть удосконалити його форму і зміст. Тоді може вийти: газета нова, компактна, складана; маленька, «багаторічна» (тобто має відображати події не тільки з життя дітей, а й сім'ї взагалі); треба звернути увагу на строк подання матеріалів (частіше змінювати, робити спеціальні випуски); газета має бути розумна; відповідати інтелекту всіх батьків, забезпечувати індивідуальний підхід до читачів; вона має бути добра, показувати успіхи дитини, її здібності; у ній повинні міститися відгуки батьків про вашу роботу з дітьми — і схвальні, і критичні.

Приблизно такі ідеї виникли у нас. А які будуть у вас?
Цікава думка, як правило, дуже рідко приходить сама по собі. Творчість — це творення на основі того, що є, чогось іншого, чого ще не було. При цьому рівень творчості вважається тим вищим, чим оригінальніший результат.

Коли педагоги самі оволодіють методом фокальних об'єктів, можна навчати цього й вихованців. Адже вони також повинні у своїй діяльності піднятися вище методу спроб і помилок, у них також мають розвиватися не лише пам'ять, а й уява, творче мислення. Оскільки діти ще не можуть писати, вихователь заповнює таблицю під їхню диктовку. При цьому водночас закріплюються ознаки і властивості предметів, що називаються. Потім вихователь перелічує названі ознаки і переносить їх на об'єкт, який діти будуть змінювати, вдосконалювати.

У такий спосіб дошкільники можуть придумати нову іграшку, картинку, подарунок мамі та рідним, і ці предмети будуть вирізнятися новизною, оригінальністю.

Поряд з уже описаними можна використати ще один, досить ефективний метод розвитку творчості — морфологічний аналіз. Мета його — виявити всі можливі варіанти розв'язання даної проблеми, які можуть бути випущені при звичайному пошуку-вдборі.

Метод морфологічного аналізу полягає в тому, що спочатку виділяються головні характеристики об'єкта — вісі, а потім по кожній з них записуються усі можливі варіанти — елементи. Для цього будують умовно звану «морфологічну скриньку». Наприклад, ви хочете до спортивних розваг придумати нову гру з м'ячем. Це можна зробити так. По горизонталі записуються слова, які характеризують дії з м'ячем; по вертикалі — слова, які характеризують засоби механічної дії для нього. При перетині дістанете знайомі або нові ігри з м'ячем: футбол, баскетбол, хокей і т. д. Орієнтовно «морфологічна скринька» має такий вигляд.

Таблиця 2

Що робити	котити	кидати	бити	нести	тягнути
руками			+		
ногами		+			
палицею				+	
ракеткою					+
ключкою	+				

Можуть бути закладені й інші ознаки (колір, величина, матеріал і т. д.), тоді з «морфологічної скриньки» дістанете цікаву інформацію. Правил вибору немає, варіюйте, доки не знайдете вирішення проблеми.

Інший приклад: маєте намір провести диференційоване заняття із'ображувальної діяльності. Так само креслить «морфологічну скриньку».

Таблиця 3

Матеріал	гуаш олівець кольор. крейда акварель
Чим зображати	палець пензель поролон трафарет
На чому зображати	папір тканина камінь дошка

За цією комбінацією діти самостійно або з вашою допомогою можуть вибрати цікаві варіанти: кольоровою крейдою на камені; гуашню пальцями на тканині і т. д. Посл-нань може бути багато, і кожна дитина обере своє.

Оволодівши методом морфологічного аналізу, вихователь навчає цього дітей. Скажімо, вони дістали завдання намалювати весну. Їм важко відразу уявити собі картину, тож за допомогою предметних картинок або умовних позначень заповнюєте таблицю — «морфологічну скриньку», для цього можна використати прозоре пано для цифр і букв.

Таблиця 4

Образ весни (Хто це?)	дівчинка	жінка	З дівчинки (3 місяці)
Одяг, прикраси	довге плаття, намисто, віночок	сарафан, корона	кошики з гостинцями
На чому прийде, прилетить, припливе	на килимі-літаку	на трійці	з'явиться з ранішньою зорею
Характер	добра	лагідна	працьовита (і т. д.)

Отже, ви допомогли дітям створити образ весни, і тепер кожен може малювати її такою, якою уявляє. Замість картинок та умовних позначень можна використовувати й самих дітей — це будуть «живі картинки». Адже ж ми граємо в «живі слова», коли озайомлюємо з побудовою речення. Тільки тепер вже буде нова гра, створюватиметься новий образ.

Ви вже, напевно, помітили, що зазначені методи активізації творчих здібностей передбачають цілеспрямоване стимулювання асоціативних образів. І це головне.

На завершення вважаємо за потрібне нагадати вихователям, що перш ніж використовувати у роботі з дошкільниками той чи інший метод, треба добре розібратись у ньому самому. Не відкидайте жодної, навіть абсурдної відповіді дитини — усі вони для вас та ниточка, потягнувши за яку, зможете потрапити у царство дитячих думок. Не поспішайте швидко дістати потрібний результат, але завжди майте «контрольну» відповідь, вирішення запропонованого дітям завдання. І радійте, якщо відповідь вихованця буде оригінальнішою, ніж ваша.

Примітка. У наступних статтях розповімо про системний аналіз і схему багатоекранного мислення.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

У № 1 «Дошкільного виховання» за ц. р. було вміщено перелік безплатних видань Інституту системних досліджень Міністерства освіти України. Зокрема, називалася така методична література: «Екологічне виховання дошкільників» (Н. В. Лисенко), «Концепція виховання і розвитку дошкільників у національному дошкільному закладі» (Л. В. Артемова), «Азбука почуттів». (Програма комплексного естетичного розвитку дітей дошкільного віку та молодших школярів), «Голосні звуки малечі» (М. Підгірянка), «На прогулянці» (Л. О. Христовська), «Дитина і світ музики» (Т. І. Науменко), «Свята і розваги старших дошкільників» (Л. В. Калуська, О. Д. Барабаш), «Старшим дошкільникам про народні ремесла, звичаї, обряди, символи та обереги дому нашої» (Л. В. Калуська), «Розвиток творчості дошкільників у декоративному малюванні» (О. О. Дронова), «Організація педагогічного процесу у дитячому садку», «Мовленнєві витинанки» (К. І. Стрюк), «Український музичний фольклор та народні традиції в житті дошкільнят» (І. С. Томова), «Методична робота з педагогічними кадрами в дошкільних закладах України», «Рідна мова» (М. О. Зайцев), програма «Дитина» (О. В. Проскура). Багато бажаних придбати ці видання звертаються до редакції, Інституту системних досліджень. Тому нагадуємо: цю літературу надіслано до обласних Інститутів удосконалення вчителів, куди й належить звертатися.

Тетяна ГОЛОВАЧ,
зав. відділом контролю за випуском
і надходженням освітнянської літератури
Інституту системних досліджень МО України